

МАНІПУЛЯТИВНІ МОЖЛИВОСТІ ТА МІМІКРІЯ ЖАНРУ МОК'ЮМЕНТАРІ: АНАЛІЗ ФІЛЬМІВ

MANIPULATIVE PERSONS AND MIMICRY OF GENRE MOCKUMENTARI: ANALYSIS OF FILMS

Мета дослідження – проаналізувати та дослідити маніпулятивні можливості та мімікрію жанру мок'юментарі в сучасному кінопросторі на основі аналізу кінострічок. Методологія дослідження включає використання таких методів, як: порівняльний, історичний, аналітичний, що дозволило провести об'єктивний аналіз з огляду на науковий аспект становлення та розвитку жанру мок'юментарі в сучасному кінопросторі. Наукова новизна роботи полягає в розгляді недослідженої проблематики із зазначеної теми, а саме у дослідженні маніпулятивних можливостей і мімікрії жанру мок'юментарі на основі кіноаналізу сучасних кінострічок. Також визначено, що кіноіндустрія фільмів жанру мок'юментарі за період 2000–2010 рр. зазнала значних змін і розвитку. Внаслідок того, що традиційні прийоми впливу цього жанру переключаються на інші жанри, а молоді режисери шукають вихід зі становища. Як результат, на фоні цієї погоні за глядацькою увагою порівняно молодий жанр мок'юментарі, т. зв. псевдодокументальні фільми жаків, починають щороку набирати силу й актуальність, навіть примудряючись конкурувати з відомими франшизами, а часом і випереджаючи їх. У ході дослідження з'ясовано, що жанр мок'юментарі вже міцно зайняв свою нішу в сучасному кінопросторі, залишаючись майданчиком для просування багатьох талановитих режисерів щодо створення кінострічок із використанням маніпуляцій жанру. Аналіз маніпулятивних можливостей жанру мок'юментарі свідчить про те, що ця дефініція вже на формальному рівні протистоїть не жанру, а виду кіно загалом – документальному кіно, що становить перспективи подальшого дослідження цієї наукової проблематики.

Ключові слова: фільм, мок'юментарі, жанр, кінематограф, маніпуляція, мімікрія, режисер, аналіз, кінопростір.

The purpose of the study is to analyze and explore the manipulative capabilities and mimicry of the music genre in modern cinema space based on the analysis of films. The research methodology includes the use of the following methods, namely: comparative, historical, analytical, which made it possible to carry out an objective analysis of the research, taking into account the scientific aspect of the formation and development of genre mockumentary in the modern cinema space. The scientific novelty of the work lies in the consideration of the unexplored perspective from the scientific topic of the study, namely: in the first, on the basis of the cinema analysis of modern films, explore the manipulative possibilities and mimicry of genre mockumentary. It has also been found that the movie industry's film making industry has undergone significant changes and developments over the 2000–2010 period. Due to the fact that traditional methods of influence no longer impress the viewer, some directors of this genres switch to other genres, and young directors seek a way out. As a result, against the backdrop of this pursuit of viewership, the relatively young genre of commentary, so-called pseudo-horror documentaries, begins to gain strength and relevance every year, even managing to compete with well-known franchises and, sometimes, a head of them. In the course of the study, it was found out that genre mockumentary has already firmly occupied its niche in modern cinema space, remaining a platform for the promotion of many talented directors regarding the creation of films with the use of genre manipulations. The result of analysis of the manipulative capabilities of the mockumentary genre revealed that this definition is already formally opposed not to the genre, but to the type of cinema, in general, to documentary cinema, which represents prospects for the subsequent study of this scientific problems.

Key words: film, mockumentary, genre, cinema, manipulation, mimicry, director, analysis, cinema space.

УДК 791.22.24-049.2

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-18-3-20>

Чайка М.А.,

аспірант, асистент кафедри тележурналістики та майстерності актора

Київського національного університету культури і мистецтв

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасне суспільство реалізується через канали комунікації, одним із найбільш популярним серед яких є телебачення. Розвиток техніки, поява новинок, які дозволяють максимально повно використовувати функціональні можливості кінематографа, дають можливість формувати абсолютно нові жанри, одним із яких є жанр мок'юментарі, що поєднав у собі містифікацію і реальність.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ключовий мотив жанру мок'юментарі – гра не з документальним фільмом як із формою фіксації та подачі образу реальності, а гра із самою реальністю. Таким чином, це гра не стільки з фактом і документом, скільки із зоровим механізмом їх сприйняття. Основною метою жанру мок'юментарі є не просто інтерпретація «факту», а

й «розхитування» стереотипів сприйняття реальності, тому т. зв. технічні «прийоми» мок'юментарі (веб-камери, мобільні камери) – це цифрові інтерпретатори дійсності.

Жанр мок'юментарі – це змішана в рівних пропорціях суміш вигадки і реальних фактів чи задокументованих. Упродовж всієї своєї історії жанр мок'юментарі прагне максимально реалістично представити події сюжету фільму. Мок'юментарі – це своєрідна квінтесенція страху і жаху. Цей жанр є імітацією відео, знятого на відеокамеру учасниками фільму, немов фільм документальний про реальні події. Часто такі фільми поєднують у собі фальсифікацію і містифікацію, дезінформуючи до абсурду. Саме цей жанр останнім часом почав стрімко набирати обертів за кордоном, але і наша країна не відстає за популярністю псевдодокумен-

тальних фільмів. «Mockumentary» тепер є частиною спектра телевізійних стилів, що має глибоке коріння в історії телебачення і є ключовою частиною інновацій у жанрі ситком із 1990-х рр. [1].

Слід зауважити, що природа створення, розвитку й особливостей абсолютно нового жанру кінематографічного простору – жанру мок'юментарі – привертала увагу відомих дослідників Р. Барта, Х.Г. Гадамер, Н. Брагінської, Е.В. Хохлової, С. Зельвенського, О. Мороз. Детально аналізує фільми та програми жанру мок'юментарі Роман Ширман.

Сьогодні вже чимало таких режисерів, як Роб Райнер, Руджеро Деодато, Деніел Майрік, Едуардо Санчез, Джордж Ромеро, Жауме Балагуеро, Пако Пласа, Орен Пелі, Метт Рівз, Деніел Штамм та ін. дослідили, відкрили і представили глядачу відносно новий жанр «mockumentary», який зайняв достойну нішу в кінематографії та нині перебуває на стадії шаленого розквіту, тому ми можемо простежити, як він мімікрує в сучасному кінопросторі. Термін «мімікрувати» у науковому вжитку визначається як «видозмінюватися, набувати нових рис під впливом чого-небудь».

Мета дослідження – на основі аналізу фільмів дослідити маніпулятивні можливості та мімікрію жанру мок'юментарі в сучасному кінопросторі.

Виклад основного матеріалу. У кінематографії термін «мок'юментарі» трактується доволі широко. Етимологія («mock» – насмішка) дещо дезорієнтує – нібито має йтися про пародійне, комічне. Дійсно, слово з'явилося в середині 80-х рр. у зв'язку з суто комічною картиною «Це Spinal Tap» Роба Райнера, і дійсно, зазвичай «мок'юментарі» працює у просторі сатири. Водночас це той випадок, коли явище з'явилося набагато раніше, й опис його терміна насправді глибше, ніж здається. Прийоми «мок'юментарі» проникли в суто художній кінематограф, причому жанровий [2]. Характерною рисою мок'юментарі в кіно і на телебаченні є невідповідність форми і змісту. Виниклий дисонанс повинен привертати увагу глядача, змусити подумати над тим, що правда, а що ні, іншими словами, пробудити критичне ставлення до того, що йому кажуть і показують [4].

Доцільно приділити увагу такому підвиду мок'юментарі, як «found footage» (з англ. «знайдена плівка»). Щоб посилити емоційний відгук у глядача, режисери цього жанру використовують репортажні й аматорські зйомки. Розвиток нових цифрових технологій, поширення Інтернету та спрощення процесу монтажу – все це змінило уяву глядачів і спричинило популярність «знайдених плівок» і, як результат, піджанр «found footage» максимально скоротив дистанцію між автором і глядачем. Також у суспільстві існує клішоване сприйняття поняття «мок'юментарі», тобто кіно, що обов'язково має бути знято тремтячою камерою в повній темряві.

На нашу думку, найвідомішим фільмом цього жанру можна назвати «Паранормальне явище», адже саме завдяки йому, знятого в жанрі псевдодокументальних жахів мок'юментарі, цей жанр став набирати обертів популярності. Фільми жахів, засновані на реальних подіях, приносять глядачам величезну кількість адреналіну. Нерідко в таких фільмах є ріки крові, крики про допомогу, відрубани частини тіла, хитрі кровожерливі примари та маніяки. Особливо страшні такі фільми тим, що всі події та люди, зображені в них, існували насправді, і це додає фільму неповторну родзинку, від якої стає ще страшніше. Нині режисери в своїх фільмах домагаються максимальної реалістичності через псевдодокументальну форму, яка отримала у критиці та кінознавстві назву «мок'юментарі».

Слід зауважити, що для режисерів і творців фільмів немає більш зручної та корисної форми, ніж «mockumentary», адже використання документального формату відкриває величезну кількість трюків для редагування та виправлення епізодів (сюжети, зняті однією камерою, легше виправити в редагуванні, ніж зняті кількома камерами). Також фільми цього жанру дозволяють глядачам відчувати, що вони перебувають у кімнаті з персонажами, що вони є частиною аудиторії, частиною документального фільму; що герої фільму грають для них, і, коли персонаж дивиться на камеру, він дивиться на нас. Для режисерів почуття прямого зв'язку персонажів і глядачів трохи важче досягти, коли герої реагують на невидиму аудиторію або знімальну групу, аніж коли реагують один на одного. Отже, «mockumentary» є формою, яка активно й успішно працює на глядача.

У ході дослідження з'ясовано, що кіноіндустрія фільмів жанру мок'юментарі за період 2000–2010-х рр. зазнала значних змін. Внаслідок того, що традиційні прийоми впливу вже не вражають глядача, а банальність перестає лякати, деякі режисери цього жанру переключаються на інші жанри, а молоді режисери шукають вихід зі становища. Як результат, на фоні цієї погоні за глядацькою увагою порівняно молодий жанр мок'юментарі (від англ. «mock» – підроблений), т. зв. псевдо документальні фільми жахів, починають щороку набирати силу й актуальність, навіть примудряючись конкурувати з відомими франшизами, а часом і випереджаючи їх.

Звертаючись до сторінок історії кінематографу, першим кроком мок'юментарі можна вважати зроблену відомим американським режисером Орсоном Уеллсом радіовиставу «Війна світів», що обіграла мотиви роману Герберта Уеллса, зробивши їх як серію радіорепортажів про вторгнення марсіан у штаті Нью-Джерсі. Спроби використовувати елементи документалістики робилися режисерами неодноразово, але саме ця постановка мала гучний успіх, вкинувши в паніку тисячі американців, які

повірили в реальність інопланетного захоплення. Також у 1984 р. американський режисер Роб Райнер зняв комедію «Це – Spinal Tap», що була псевдодокументальним фільмом про молоду рок-команду, яка пародіює сценічні образи таких груп, як «Kiss», «Queen» та «AC/DC». Саме Райнер ввів в кіноіндустрію термін «мок'юментарі» як фільм-насмішку (друге значення слова «тоск» – осміяння).

Через два десятиліття жанр мок'юментарі опинився на слуху у багатьох шанувальників «документального» кіно (основні риси фільмів цього жанру зовні відповідають документальним). Оскільки у фільмах цього жанру сюжет є вигаданим, немає професійного монтажу, дорогих спецефектів і відомих акторів, то змусити глядача повірити в реальність цього вимислу є головним завданням режисерів (наприклад, фільм «Відьма з Блер»). Так, аналізуючи фільми «Монстро» та «Репортаж», слід зазначити, що деякі режисери використовують прийоми «документальності», не претендуючи на достовірність подій (наприклад, коли зйомка ведеться на одну камеру, а оператор є активним учасником дій фільму). Для додання реалістичності кінострічці у такі фільми запрошуються дійсно існуючі люди (наприклад, актори у «Відьмі з Блер» фігурують під своїми реальними іменами та прізвищами – Хезер Донахью, Джошуа Леонард і Майкл Вільямс). Для підкреслення достовірності історії всі рекламні ролики цього фільму стверджували, що сюжетна лінія фільму мала місце в реальному житті, а виконавці головних ролей були оголошені «зниклими безвісті». Режисер фільму «Паранормальне явище», Орен Пелі, використовує такий самий прийом (кінокомпанія «Paramount Pictures» у вступних титрах висловлює подяку сім'ям головних героїв Мікі та Кеті за надання відеоматеріалів). Фільм «Паранормальне явище» належить до вищезгаданого підвиду жанру мок'юментарі «found footage» («знайдена плівка»). Зрозуміло, що багато недосвідчених глядачів досі вірять у правдивість таких плівок, адже режисери говорять, що фільми, які ви дивитеся, були змонтовані зі знайдених плівок у реальних районах чи відомих місцях. Відповідно, це ще один дуже дієвий «документальний» прийом режисерів жанру мок'юментарі.

Режисери таких фільмів зазвичай не прописують діалоги акторів, а лише дають основну тему розмови та деякі подальші події задля їх імпровізації, що також посилює правдивість сюжетної лінії, тож ми чуємо живе мовлення героїв, як у житті, насичене переживаннями, словами-паразитами та лайками, що не може не підкуповувати глядача. Режисер фільму робить ставку на уяву глядача, приховуючи частину дій за кадром (наприклад, ми не бачимо, як саме вбивають певного персонажа, але чуємо хрускіт кісток чи несамовиті крики). Таким чином, виходить, що режисер виграє, даючи

глядачеві унікальну можливість – самому побути творцем у фільмі.

З історії фільмів жанру мок'юментарі не можна викреслити фільм «Відьма з Блер», успіх якого досі не дає спокою багатьом кінорежисерам, а також відомий фільм жахів, знятий італійським режисером Руджеро Деодато в 1980 р., де використувалися прийоми документальності – «Пекло канібалів», що займає особливе місце в початку історії жанру. У фільмі розповідається про пошуки зниклої експедиції, яка поїхала знімати репортаж про останні племена канібалів (вбивства тварин і людей, показані в цьому фільмі, виглядали дуже натуралістично). Загалом фільм «Пекло канібалів» можна віднести до жанру мок'юментарі, адже вся картина пронизана репортажами та інтерв'ю, які розмивають кордони між дійсними подіями та вигадкою, фільм знятий правдоподібно, і вже тут можна бачити зачатки прийомів, якими згодом користувався режисер «Відьми з Блер» (інтерв'ю з родичами та близькими загиблих, а також «шокуючі кадри», змонтовані зі знайдених плівок). Але, на жаль, після скандального провалу «Пекла канібалів» (фільм був заборонений до показу в 60 країнах світу) в середовищі мок'юментарі на деякий час запанувала тиша. Згодом в історії кінематографу прогрімив значущий фільм «Відьма з Блер», який робить акцент на уяву глядача (мається на увазі, що на екрані немає ні вбивств, ні розчленувань, але те, що відбувається в кадрі, реально лякає глядача). За сюжетом, у 1994 р. троє студентів вирушили в ліс штату Меріленд, щоб зняти документальний фільм про відьму, яка викрадає маленьких дітей; герої залишили машину на узбіччі, а через деякий час перебування в лісі виявили, що не пам'ятають дороги назад; через декілька днів вони розуміють, що в лісі, окрім них, є ще хтось. Режисери, Деніел Майрік і Едуардо Санчез, зуміли показати та передати глядачу всю безвихідність становища, в яке потрапили студенти (відсутність їжі, цивілізації, щось невідоме бродить по лісу навколо них – всі ці абсолютно життєві страхи були вдало використані у фільмі). Але варто зауважити, що фільм «Відьма з Блер» став таким успішним завдяки розповіді режисера про те, що історія відбувалася насправді. Відсутність спецефектів лише додала історії правдивості. Отже, можна вважати, що фільм відкрив новий вимір жанру – достовірність того, що відбувається.

У ході дослідження також з'ясовано, що в 2007 р., незалежно один від одного, з'явилося три фільми жанру мок'юментарі: «Щоденники мерців» (режисер – Джордж Ромеро), «Репортаж» (режисери: Жауме Балагуро і Пако Пласа) і «Паранормальне явище» (режисер – Орен Пелі). «Репортаж» – це фільм, який приніс нові ідеї жанру мок'юментарі та став цікавим своїми маніпуляціями з камерою. Кінцівка фільму залишила натяк

на продовження, і воно з'явилося в 2009 р. Перша частина фільму цікава такими режисерськими задумками, як «потаємні зйомки» (коли камеру просять вимкнути, але вона знімає) та зворотне перемотування відзнятого матеріалу (замість флешбеків). Друга частина історії була знята на три камери, і ми по черзі бачимо кожну сторону, де розгортаються події.

У фільмі «Щоденники мерців» Джордж Ромеро показує нам групу студентів-кіношників, спантеличених дипломною роботою, а точніше фільмом, який стане їх дипломним проектом. Фільм показаний глядачеві як знятий одним із учасників подій. У ході зйомок студенти дізнаються, що мерці оживають. Один зі студентів знімає всі події, що відбуваються з ними, на камеру, а потім все це викладає в Інтернет. Зомбі переслідують їх протягом всього фільму, а студенти, використовуючи будь-яку зброю, намагаються їх вбити. Фільм закінчується відеоматеріалом про те, як люди заради забави стріляли по прив'язаних до дерева померлих. Як висновок, можна сказати, що завдяки тому, що режисер показує історію як нібито реальний відеоматеріал, знятий студентами, глядачеві легко повірити у правдивість того, що відбувається в кадрі, одночасно бути учасником подій фільму та переживати їх разом із героями.

На нашу думку, найуспішнішим фільмом із цих трьох став фільм «Паранормальне явище», знятий за копійки в будинку самого режисера. Сюжет фільму простий – дівчина стверджує, що її переслідує злий дух, а її хлопець купує камеру, щоб у цьому переконатися. Вдень він знімає різні дрібниці та їх побут, а вночі ставить камеру на штатив у кімнаті, де вони спали. У перші ночі нічого не відбувалося, але потім події стають злосчасними. Орен Пелі вирішив не показувати самих примар, а тільки їх дії та замасковану присутність (протягом усього фільму ми лише чуємо різні «потойбічні» звуки та бачимо, як на білому порошку, насипаному біля входу в кімнату, з'являються чийсь сліди). Режисеру вдається налякати глядача звичайними речами, адже нещастя відбуваються зі звичайною сім'єю, а також дрібниці побуту, які герой знімає на камеру, дають нам забути про те, що ми дивимось художній фільм, тому кордон між вигадкою і реальними подіями стирається. Отже, чим гостріше переживання за героїв, тим сильніше глядач у дійсності переживає стан героя разом із ним. Тобто цей успішний фільм «Паранормальне явище», а потім і його продовження показав, наскільки мок'юментарі вигідний і зручний жанр для режисерів. У наступні чотири роки з'явилося ще декілька фільмів, які спробували повторити успіх свого попередника.

Вже у 2008 р. на екрани кіно простору вийшов фільм «Монстро» – картина, яка не претендує на правдивість, епічний мок'юментарі, в якому невідоме чудовисько, яке вийшло з океану поблизу

Манхеттена, руйнує Нью-Йорк. Режисер Метт Рівз показує монстра частинами – то велетенські ноги, то хвіст тварини; повністю чудовисько ми можемо побачити тільки під кінець фільму. Фільм «Монстро» мав великий успіх, і, якщо до цього термін «мок'юментарі» був не особливо відомий, то після випуску саме цього фільму про псевдодокументальне кіно заговорили всі та відразу.

Наступним псевдодокументальним фільмом жахів став «Останнє вигнання диявола» (режисер – Деніел Штамм, 2010 р.). Ця стрічка розповідає нам про священника, який, не маючи віри, «виганяє» бісів із психічно нездорових людей, перетворюючи це все на шоу, за рахунок чого і живе. Він збирається знімати чергову передачу про екзорцизм, але стикається з важким випадком – дівчинкою, яка, здається, дійсно одержима.

Мок'юментарі – це норавливе дитя документалістики. Цей жанр вільно поєднує риси ігрового та документального форматів із тягою до містифікації, пародії та порушення усіляких меж дозволеного. Його основний принцип – суміщення стратегій стьобу, кемпа, кітчу, а рівною мірою і буллінг, троллінг заради створення пародії, гротеску. Ключовий фокус, на якому завжди базувалися виживання скандального мок'юментарі у світі медіакультури, полягає в умінні баламутити, дратуючи, ображаючи і висміюючи будь-які заборони, норми та стереотипи. В обгородженому маленькому світі мок'юментарі ніколи не існувало безпосереднього кодування будь-яких явищ, як не існувало і уявлень про «нормальне» або «радикальне» зло. Тут всі знуцання не толерантні, а всі висловлювання неполіткоректні. Однак вони просякнуті щирою вірою в можливість і вітальність самостійного мислення людини, яке цілком може виявитися і екстремістським, і дискримінаційним [3].

Висновки. «Mockumentary» тепер є частиною кінематографу, оскільки продюсери телебачення використовували всі можливості для передачі досвіду режисерів картин цього жанру глядачеві. Мок'юментарі є імітацією документа, тому розглядається як варіант художньої провокації. У ході дослідження з'ясовано, що в західноєвропейському й американському кінематографі жанр мок'юментарі набув популярності в середині минулого століття, що збіглося з технічними можливостями виробництва фальсифікацій, насамперед медійних, наслідком чого стала підозрілість до документа як такого. У вітчизняному кінематографі жанр починає розвиватися в 90-ті рр. минулого століття. Досліджені маніпулятивні можливості жанру мок'юментарі, який розвиває лінії між сценарною сатирою та імпровізацією, а також максимально скорочує дистанцію між автором (або режисером) і глядачем.

Узагальнюючи вище сказане, слід відзначити, що псевдодокументальні фільми народилися

в кінці минулого століття і розвинулися в самостійний жанр до кінця 2010-х рр. Досліджуючи маніпулятивні можливості жанру мок'юментарі, доходимо висновку, що мок'юментарі (від англ. mock – насмішка, пародія, жарт, підробка та documentary) вже на формальному рівні протистоїть не жанру, а виду кіно загалом – документальному кіно. Сама по собі наявність у фільмі мок'юментарі стилізації «під документ» об'єднує дуже широкий діапазон творів: і комедійних, і пригодницьких, і драматичних, і соціальних. Нині стає дедалі важче здивувати глядача, тим більше підписом «засноване на реальних подіях» або «з цих записів був змонтований фільм». Але, безумовно, жанр мок'юментарі вже міцно зайняв свою нішу в кінопросторі, залишаючись майданчиком для просування багатьох талановитих режисерів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Hight C. Television mockumentary: Reflexivity, satire and a call to play. Manchester University Press. Screen and Media Studies Dept. University of Waikato Private Bag 3105. Hamilton. New Zealand, 2010.
2. Зельвенский С. Мокumentary: история вопроса. URL: <https://seance.ru/n/32/mockumentary/mocumentary/> (дата звернення: 01.04.2019).
3. Мороз О. Технологии мокьюментари: от скверны к профанации. URL: <https://www.academia.edu/15113792> (дата звернення: 01.04.2019).
4. Хохлова Е.В. Мокьюментари: синтез документального и художественного (на примере романа Дж. Барнса «Артур и Джордж»). *Вестник Нижегородского университета им. И.Н. Лобочевского*. 2013. № 6 (2). С. 296–300. URL: http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/19931778_2013_-_6-2_unicode/72.pdf (дата звернення: 27.03.2019).